

Michèle JOLÉ

Javnost v parkih: med opazovanjem in delovanjem

Primer Pariza

Kako naj v načrtovanje ter izgradnjo javnih parkov in vrtov vključimo tudi družbeno dimenzijo? Oziroma natančneje, kako naj uporabnikom in urbanitom^[1] določimo vlogo v projektih javnih parkov? Naša hipoteza je, da imajo družbene vede v povezavi s krajani dve vlogi – spoznavno vlogo, ki v civilni družbi opisuje rabo in družbeno dinamiko na delovnem mestu, ter vlogo posrednika (mediatorja) med prebivalci in projektanti, predstavniki gradbene industrije ter vzdrževalci parkov. Obe vlogi sta med seboj tesno povezani, in sicer zaradi velike pozornosti, posvečene lokacijam. To pa zahteva empirično obravnavo. Ta je v tem članku etnografska. Metodologijo, ki jo v Parizu uporabljajo že več let, preverjamo z različnimi ameriškimi tehnikami. V članku bomo obravnavali dva primera, in sicer parka Parc Floral de Paris in Les Jardins d'Eole. Sociologijo so vsakič uporabili drugače. Modeli, ki so jih družboslovci uporabili pri obravnavanju parkov, kažejo, da bi morali razmisliti o novi »razdelitvi nalog« med različnimi udeleženci projekta, tudi med prebivalci, ki so hkrati uporabniki in državljani.

KLJUČNE BESEDE: projekt, javni prostor, družbene vede, uporabniki in rabe, koprodukcija

How can we integrate a social dimension in the design and construction of public parks and gardens? More precisely, how can we assign a role to users and urbanites^[2] in public parks' projects? Our hypothesis is that social sciences can play a double role with local populations: a cognitive role, which consists in describing uses and social dynamics at work in civil society, and a mediating role, between inhabitants and agents of design, construction and maintenance of parks. Both of these roles are linked through careful attention to the sites, which requires an empirical approach defined in this paper as an ethnographic approach. The methodology applied in Paris for several years is interrogated using several American approaches. Two examples are then discussed: the Parc Floral de Paris and the Jardins d'Eole where sociology was applied in a different way. The various modes used by social sciences to work on parks suggest that we should think about a new "distribution of tasks" between the different players of a design project, including the inhabitants, who are users as well as citizens.

KEY WORDS: design, public space, social sciences, users and uses, coproduction

1 Uvod

Osrednje vprašanje tega prispevka je: kako naj upoštevamo družbeno dimenzijo načrtovanja in upravljanja javnih parkov? Oziroma natančneje: kako naj »damo prostor« uporabnikom in mestnim prebivalcem? Odgovora na ti vprašanji sta povezana predvsem z družbenimi vedami ter njihovo vlogo pri posegih v javne parke in vrtove. V tem članku bomo obravnavali Pariz, mesto s 455 zelenimi površinami, ki jih je načrtovala in jih upravlja mestna služba za zelene površine (*Direction des espaces verts et de environnement*^[3]), agencija, ki je v zadnjih nekaj letih sodelovala v različnih oblikah povezav.^[4]

Najprej se moramo spomniti nekaterih elementov francoskih okoliščin, ki omogočajo preučevanje in obravnavo. Na eni strani imamo dogovor med družboslovci in urbanisti o načinih upravljanja in urejanja krajine, dogovor, ki upošteva potrebo po

vzpostavitvi sodelovanja med različnimi vrstami načrtovalcev in javnostjo. Ta dogovor je po našem mnenju nastal zaradi spremenjenih paradigem družboslovcev in urbanistov. Nekateri družboslovci so se namesto radikalne kritike družbe posvetili družbenim vprašanjem, pomenu in delovanju. Urbanisti pa so se odrekli funkcionalističnim dogmam, zato da so se približali resničnim razmeram na terenu, razmeram, ki se odzivajo na okoliščine. Projektiranje je zdaj bolj povezan proces in temelji na večstranskih družabništvih, v katerih imajo pomembno vlogo tudi uporabniki.

Poleg tega pa so na politični ravni leta 2000 začeli sprejemati zakone, ki spodbujajo posvetovanje z javnostjo in sodelovanje te (glej SRU 2000, zakon o solidarnosti in obnovi mest, in zakon iz leta 2002 o ustanovitvi *conseils de quartier*; to je četrtnih svetov na osnovni ravni). Ta zakonodaja upošteva družbene zahteve in prakse sodelovanja na ravni skupnosti.

2 Družbene vede in javni parki

Naša hipoteza je, da nas družboslovci z raziskavami družbe pripravljajo na dve vlogi, povezani s segmenti prebivalcev, na katere vplivajo zelene površine. Ti vlogi sta spoznavna in posredovalna.

Prvo vlogo imenujemo spoznavno, ker spodbuja poglobljanje znanja o navadah in družbeni dinamiki. Z njo želimo razumeti rabe in uporabnike (pa tudi tiste, ki javnih parkov ne uporabljajo) javnih parkov glede na njihovo obliko (trgi, vrtovi, parki in gozdovi), lokacijo in obseg storitev, ob tem pa upoštevati tudi, da so ti javni prostori pogosto predmet protislovij, sporov in napetosti. Eno izmed vprašanj, ki izhaja iz dejstva, da postajajo Pariz in druga velika mesta etnično vse bolj raznolika, je vprašanje pluralizma. Namembnosti teh površin namreč postajajo vse zapletenejše, ker se spreminjajo njihova zgodovina (kraji za uživanje, rekreacijo, »kraji življenja« itd.), družbene prakse, odnos ljudi do svojega telesa in narave. Javni parki so na primer vse pogosteje prizorišče praznovanj, povezanih z zasebnim življenjem (uprabljajo se za praznovanje rojstnih dni, kot ozadje za poročne fotografije, za zabave ob vselitvi v nov dom, za piknike, umetniške razstave ipd.).

Javni parki so zato predmet protislovij, ki jih ni preprosto razrešiti. Parki so postali paradoksalen prostor, prostor, ki se mora odzivati na močnejšo potrebo ljudi po »naravi« in mora postati tudi prostor, namenjen širši javnosti. Vendar je zato bolj postavljen neciviliziranim oblikam vedenja. Parki se zato, ker so zamejeni, vsestranski in večnamenski, ker so namenjeni počitku, ker so polni rastlinja in so povezani s časom, razlikujejo od drugih javnih prostorov. Ustvarjajo namreč posebna pričakovanja. Ker je praks in posledic (včasih je sobivanje škodljivo) veliko, jih je treba uravnavati in preučevati.

Z rednim opazovanjem teh praks bomo lažje razumeli družbeno življenje, njegove procese in nepravilnosti. Tako opazovanje pa pripomore tudi k izboljšanju javnih storitev v javnih parkih, in sicer z izobraževanjem tistih, katerih naloge so po klasični delitvi dela snovanje, načrtovanje, projektiranje, uredničenje in vzdrževanje teh prostorov.

Druga pomembna vloga je posredovanje med uporabniki oziroma prebivalci in akterji, vključenimi v razvoj in upravljanje. Ustvarjanje znanja »na terenu« z angažirano dinamiko preobrazila »preučevane« v akterje, s katerimi sodelujemo, in tiste, katerih domače znanje je mogoče primerjati z znanjem tehnikov in strokovnjakov. Ta dinamika se lahko še dodatno razvije, če jo podpirajo obstoječe strukture (zveze, odbori) in druge oblike sodelovanja, ki bi pri

projektiranju lahko postale bolj institucionalizirane. Domnevajmo, da lahko družbene vede, obogatene s spoznanji, pridobljenimi na »terenu«, pripomorejo k širjenju ter poglobljanju znanja in praks. Zaradi znanstvene nevtralnosti pri odkrivanju znanja na terenu lahko prevzamejo vlogo posrednika med uporabniki in interesnimi skupinami pri projektiranju in upravljanju.

3 Kako opazovati? Strateški trenutek

To stališče – nekateri ga povezujejo z aktivizmom – zahteva večplastno raziskovalno tehniko, s katero ugotovimo, kje sta neposredna navzočnost in opazovanje na terenu pomembna za to, da omogočita (ne pa nujno tudi zagotovita) delovanje. Ameriški antropologi, sociologi in urbanisti so z najnovejšimi poskusi na tem področju zaorali novo ledino. Njihovi poskusi nam omogočajo oblikovati tako imenovano etnografsko metodo. Pri tej metodi se posvetimo posameznim odtenkom in različicam uporabljenih tehnik ter stopnji vključenosti uporabnikov v postopke posredovanja (prek razvoja ali upravljanja).

Poznamo tri vrste etnografov, ki nam lahko s svojimi raziskavami zelo pomagajo. Za nas so izjemno zanimivi, saj pokrovitelji v parkih zahtevajo raznolikost dostopa in vključenost različnih segmentov skupnosti.

Etnograf svetovalec

William Kornblum, sociolog v diplomskem središču CUNY, je izvrsten primer etnologa svetovalca. Služba za upravljanje javnih parkov v New Yorku ga že več let redno prosi za nasvete. Kornblum je zato izdal priročnik o mestnih parkih za upravitelje in vodje skupnosti (Kornblum idr., 2001). Zahteva kakovostno in kvantitativno analizo, analizo, ki služi kot indikator za nadzorovanje izvrševanja potrebnih prilagoditev in posegov v parku. V priročniku so zbrane vse raziskovalne metode, tudi štetje obiskovalcev. Spodbuja sodelovanje s tako imenovanimi sodelavci na osnovni ravni in z organizacijami, ki predstavljajo skupine uporabnikov (na primer sprehajalce psov). Ti lahko postanejo uradni sogovorniki predstavnikov javnih storitev.

Hitri etnograf

Pojem je povezan s Setho Low, antropologinjo diplomskega središča CUNY. S. Low je iznašla in formalizirala REAP – »hitre etnografske analize«. Te analize je prvič uporabila pri prenovi parka

Independence National Park (Low idr., 2002 in 2005), ki jo je opravila ameriška služba za narodne parke (U. S. National Park Service). Predstavniki službe so analizirali mnenja različnih lokalnih skupnosti do parka (tudi simbolne in kulturne vrednote, prakse in pričakovanja) ter odnose s stranmi, vključenimi v načrtovanje parka. S. Low je oblikovala hitro metodo, hitro etnografijo za »zbiranje podatkov na področju kulture, za operativno načrtovanje obstoječih oziroma javnih prostorov, da bi se vzpostavile povezave med uporabniki in proizvajalci«. Sodelujoči so se v treh mesecih posvetovali s 150 ljudmi. Tehnika je temeljila na dveh načelih – na skupinskem delu in združevanju različnih metod⁵¹, ki sprožijo ponavljajoč proces razlage z akterji, s projektanti in z uporabniki.

Etnograf posrednik

Kot prikazuje podjetje za svetovanje Project for Public Spaces (PPS), je akademsko in disciplinarno članstvo etnografov za naše primere manj pomembno. Vse oblike se pojavljajo samo v Združenih državah. Kljub temu pa so dober primer naše tehnike, ki temelji na opazovanju in delovanju, vsaj po funkciji in doktrini. Project for Public Spaces pomembno posega v razvoj parkov in prizadevanja za pospeševanje dejavnosti v njih (PPS, 2000). Ustanovitelji so našli navdih pri Williamu H. Whytu (1980), geografu projektantu, ki je želel »javne prostore« izboljšati zaradi »družbenega življenja«, ki poteka v njih. Zdaj je poudarek na mobilizaciji zainteresiranih (skupin na osnovni ravni in ravni združenj skupnosti) in na analitičnem ozadju, ki so ga zagotovili poklicni raziskovalci.

Na koncu tega poglavja poudarjamo še pomen terena za vse tri metode. Teren je prostor spopada z zapleteno resničnostjo, je vir podatkov o tem, kakšen je park, ter omogoča, da znova odkrijemo njegovo logiko, spretnosti in znanja, ki jih pogosto spregledamo.

Obnovljeno znanje omogoča vključitev novih akterjev in njihovih tehnik. To pa zato, ker ta metoda znova vzpostavlja družbeni svet – teren – kot središče, ki bi ga bilo treba zaradi napetosti ter protislovij urediti in razviti.

4 In Pariz?

Leta 2001, po izvolitvi socialističnega župana, se je začela spreminjati tudi urbanistična politika. Za mesto Pariz so rabe, zlasti pa uporabniki, postali vse pomembnejši. Tudi na državni ravni, saj je vlada

sprejela zakone, ki poudarjajo lokalno demokracijo (*démocratie de proximité*) in podeljujejo mandate skupnostim na ravni sosesek (*l'obligation de comités de quartiers*), zakone, naklonjene politikam, ki dajejo prednost sonaravnemu razvoju in vključujejo tudi družbeno raven. Čeprav se uprava pariških parkov (DPJEV) s temi vprašanju ukvarja že od 90. let prejšnjega stoletja, je potrebovala novo spodbudo, da je začela rešitve tudi formalizirati. Zanimivo je tudi, da je vprašanje rabe sestavljeno iz dveh delov. Prvi del se pragmatično posveča zmogljivosti parkov. Vprašanje je povezano z javnostjo, zlasti v upravljalvskem pomenu (čas odprtja, predpisi, strokovnost in naloge zaposlenih, ki so v stiku z javnostjo, npr. varnostnikov in vrtnarjev). Drugi del je usmerjen predvsem v spoznavno; z njim se ukvarjajo tehniki, ki morajo prisluhniti »pričakovanjem javnosti«.

Zato so oblikovali več ukrepov, ki se razlikujejo po naravi in pomenu. Sestavili so *charte d'accueil* (listino kakovostnih storitev) za javne zmogljivosti, v skladu z novimi predpisi pa so leta 2005 začeli izvajati več raziskav o posameznih skupinah uporabnikov (na primer družin). Hkrati so se lotili tudi velikopoteznejšega načrta za prestrukturiranje storitev, načrta, ki vključuje tudi razmislek o vlogi upravljanja in vzdrževanja ter novih nalogah skrbnikov parkov.

V tem članku se bomo posvetili predvsem vprašanju, kako se s tem gibanjem povezujejo družbene vede. Zato da bi povzeli izrazoslovje ter delitve tehnikov in služb, bom stike med družbenimi vedami in uporabniki obravnavala ločeno, in sicer v podpoglavjih Opazovanje oblik rabe in Sociološki poseg.

4.1 Opazovanje oblik rabe

Oblike rabe smo opazovali ob pomoči neformalnih spodbud in spodbud *ad hoc*, ki so temeljile na priložnostih za opazovanje, pripravništvih, delavnicah ter v akademskem okviru različnih šol in univerz. Izbira parkov za raziskavo je temeljila na vprašanih, ki so jih postavili uslužbenci službe za parke. Zato se raziskava posveča operativnim vprašanjem. V praksi pa se srečujemo tudi z instrumenti znanja, ki niso nepomembni, vendar niso neposredno operacionalizirani. To službam za parke omogoča, da »spremljajo trende« rabe. Trende lahko prevedemo v notranje spremembe, ki lahko resnično vplivajo na razmere.

Raziskave se razlikujejo v odtenkih, ki vplivajo na operativne prakse in upravo. Navedli bomo raziskavo, v kateri smo sodelovali in ki vključuje pomemben pariški park – *Parc Floral* (ta park je ob Bois

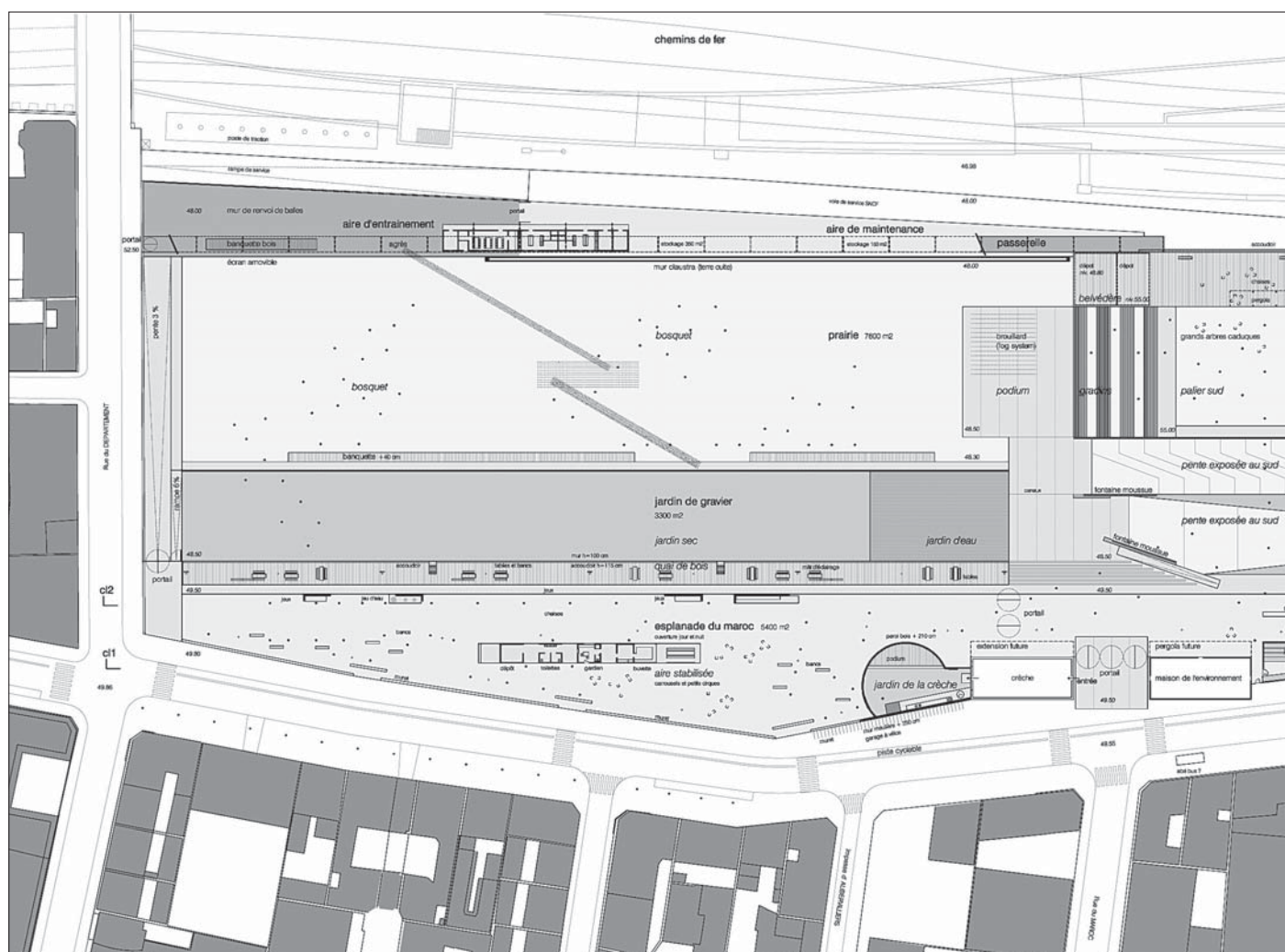
de Vincennes) v vzhodnem delu Pariza. Uvodno raziskavo so izvršili študentje ustanove Institut d'Urbanisme de Paris v okviru predmeta »opazovanje javnih prostorov zaradi razvoja«. Prva študija se je posvetila etnografski raziskavi prostora. Upoštevala je tudi obiskanost in rabe parka. Raziskava je bila odlično opravljena in je bila, kot smo že omenili, uresničena v povezavi z delovanjem služb v parkih. Z njo smo dobili zelo bogato in pomembno dokumentacijo. Sociologi učitelji, ki so delo nadzorovali, so menili, da je treba dva dela projekta nadaljevati.

Treba je bilo nadaljevati delo, za katero je dala pobudo javnost. Ta del je obravnaval izkušnje uslužbencev parka, vrtnarjev, vzdrževalcev in varnostnikov. Podatke smo dobili z intenzivnimi pogovori in s sodelovanjem s ciljnim skupinami na terenu. V drugem delu smo razvili več priporočil za razvoj (takrat je potekala prenova parka). Uredili smo tudi podatke za upravo (vključenost uslužbencev parka v »služenju javnosti«).

Izsledki te raziskave sicer niso izpolnili naših pričakovanj, vendar so bili kljub temu pomembni, saj so opozorili na ljudi, ki so po našem mnenju bistveni za življenje pariških parkov – na predstavnike »javnosti«, ki jamčijo za gostoljubnost in družbeno pluralizacijo teh prostorov ter so zaradi stalne navzočnosti na teh krajih tudi opazovalci družabnega življenja. Zaradi tehničnega znanja, spretnosti v sporazumevanju in znanju, ki temelji na vsakodnevni praksi, so ti predstavniki v procesu »koprodukcije« pomembni akterji (Jolé in Tonnelat, 2004; Jolé, 2005).

4.2 Sociološki poseg

Drugi del, »sociološki poseg«, je neposredneje povezan z razvojnimi projekti (po načrtovanju, uresničenju in upravljanju). Izvršenih je bilo več poskusov, med katerimi morda najbolj izstopa park *Les Jardins d'Eole*. Še več, v eni študiji primera združuje več vidikov našega vprašanja. *Les Jardins d'Eole*

Slika 1: Načrt za *Les Jardins d'Eole* (vir: Agencija Michel Corajoud, 2004).

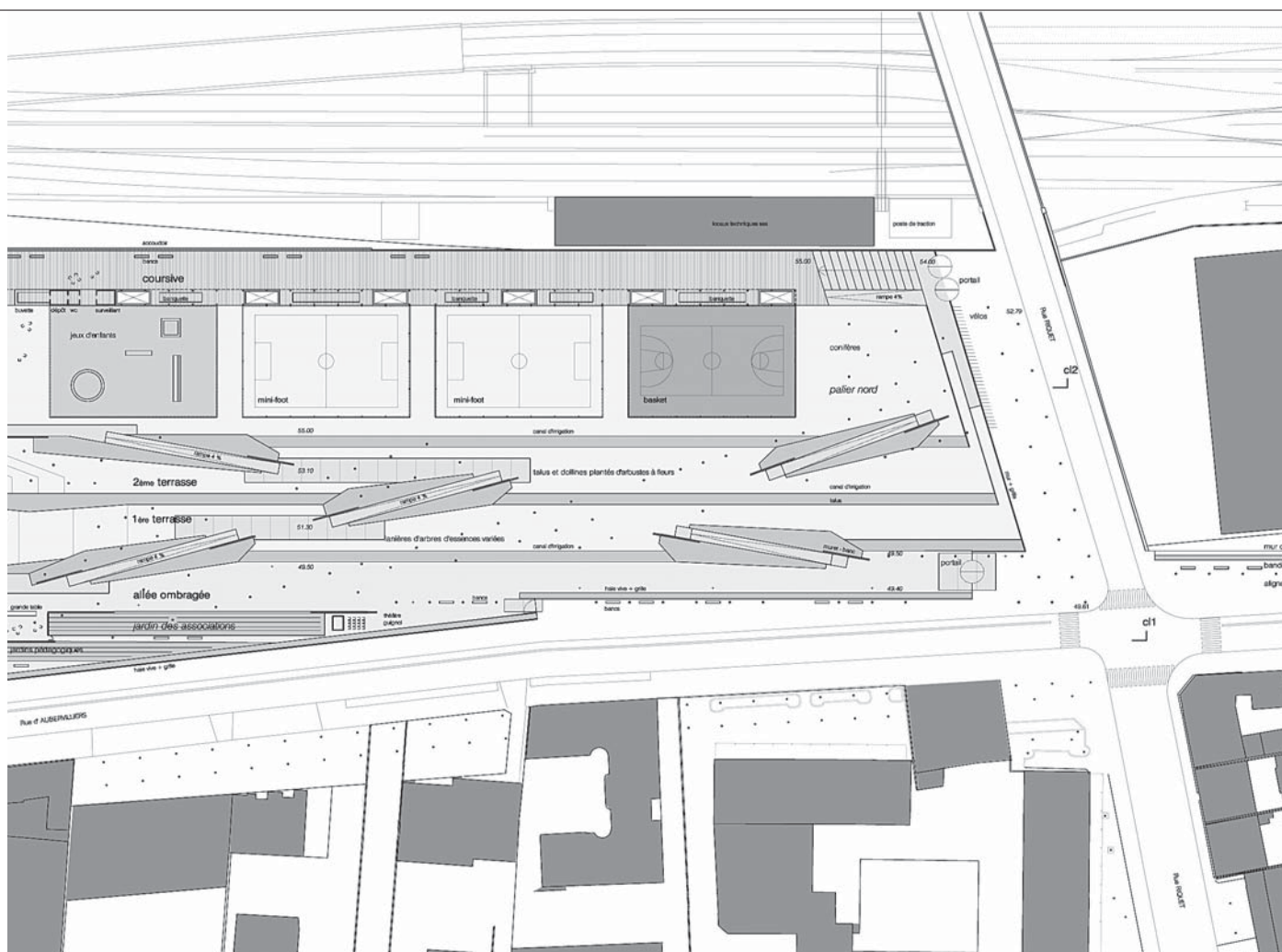

je 4,2 hektarja velik park v delavski, večetnični četrti v vzhodnem delu Pariza. Park so odprli leta 2007. Je posledica politične mobilizacije prebivalcev, ki se je začela pred enim desetletjem in jo je nova mestna uprava med svoje prednostne naloge uvrstila leta 2001. Podrobnosti parka so določili po več zelo intenzivnih pogovorih in posvetovanjih, zlasti z združenjem prebivalcev (združenje parka *Jardins d'Eole*). Prebivalci so želeli park, ki bo izpolnjeval potrebe vse četrti. Mesto Pariz je pod pritiski združenja oblikovalo park z dvojnimi namenoma – kot krajino in »projekt življenja«. Zato je bilo treba oblikovati projektantsko ekipo, v kateri so bili arhitekti, krajinarji in sociologi.

Sociologi (*mission sociologique*) so se pri tem projektu spopadli z velikimi izzivi, saj so morali spremeniti samo jedro projekta, ki so ga takrat že uresničevali in je bil predmet zunanjih političnih pritiskov. Skrajno nenavadno je bilo, da so se izvajalci v tej fazi sploh obrnili na družboslovno stroko. Lahko rečemo, da je park postal resnični

javni prostor takoj, ko so njegovo zasedbo in rabe začeli obravnavati kot vprašanje, ki je povezano s skupnostjo. Sociologi so v tej obravnavi našli svojo nišo med drugimi najpomembnejšimi akterji. Sodelovali so s projektanti pri zasnovi parka, ki se je opirala na obstoječe rabe praznega prostora »pred začetkom razvoja«. Te rabe so bile izraz družbene vitalnosti soseske.

Sociologi so po začetku projekta raziskali sosesko in preučili vse najpomembnejše akterje. Izsledki raziskave so jim omogočili oblikovati nekakšno »zakonitost«, ki jim je omogočala spremljati uresničevanje projekta ter pripravo za odprtje in poznejše delovanje parka. Sociologom je kljub težavam uspelo zbrati podatke o krajanih in drugih pripadnikih javnosti. V povezavi s člani združenja in z mestnimi uslužbenci so prirejali vodene ogledne po gradbišču parka. V posebnih okoliščinah (kadar so se mladi igrali na gradbišču oziroma ko so organizirali skupni vrt) so oblikovali debatne skupine oziroma družabništva. Vse te dejavnosti so potekale, da bi

prihodnje osebje parka – vrtnarje in varnostnike – seznanili s sosesko in jih usposobili za »vodnike« prihodnjih uporabnikov. V tem članku ne moremo ustrezno opisati, kako dolga in zavita je bila pot »sociološkega posega«, lahko pa povemo, da smo se iz nje naučili marsikaj, kar bomo lahko uporabili tudi pri prihodnjih projektih.

5 Sklep – nova vprašanja in nove težave

Članek želimo skleniti z vprašanji in s spoznanji, ki so se izoblikovali iz teh izkušenj. Ena izmed težav, s katerimi se spopadajo družbene vede, je, kako se primerno oziroma dobro »vključiti« v razvojni proces. To vključevanje zahteva drugačno delitev dela, prepoznavo zakonitosti družbenih ved in priznanje politikov, ki menijo, da je družbeni dialog njihova pristojnost. Družboslovci ne zahtevajo, naj vse strokovno delo poteka pod njihovim okriljem, temveč naj se razširi »krog raziskovalcev«.

Težave, ki so se pojavile ob naših dveh projektih, so se lahko razrešile z delitvijo dela in dvema oblikama obravnave parkov.

Po eni strani je to »poslanstvo rab« (*maîtrise d'usage*)^[6], ki ima nalogo oblikovati proces razprav ter pogajanj o tem, kakšno vlogo imajo uporabniki pri zasnovi in upravljanju vrtov. To poslanstvo naj bi bilo enakovredno s poslanstvom projektantov (*maîtrise d'oeuvre*), vendar ločeno od njih. Začelo bi se v začetnih fazah in trajalo do sklepne faze uresničitve projekta.

Po drugi strani pa bi sociološka analiza, povezana z »opazovanjem parkov«, omogočila oblikovanje znanja ter zavedanja o rabah in tem, kako taka analiza prispeva k upravljanju parka. Boljše znanje in boljša usposobljenost sodelujočih pri razvoju bi omogočila sodelovanje uporabnikov in poslanstva rab, hkrati pa bi v razvoj vključila tudi službe za vzdrževanje in njihove uslužbenke, to je vrtnarje in varnostnike, ki so iz procesa zasnove in izgradnje pogosto izvzeti. Menimo tudi, da bi proces približevanja uporabnikom in zaposlenim v javnih parkih vzpostavil mehanizme razprav in soupravljanja. Ti mehanizmi bi se potem lažje prenesli v razprave med oddelki in operaterji parka (*maîtrise d'oeuvre*) ter poslanstvo rab (*maîtrise d'usage*).

V tem smislu so ameriške prakse dober navdih, saj vsaka po svoje ponazarja različne možnosti povezovanja s poslanstvom rabe (*maîtrise d'usage*), (PPS)

in opazovanjem vrtov (Kornblum, Low). Za konec bi želeli poudariti pomembno, čeprav pogosto diskretno vlogo, ki jo imajo nekateri »podjetniki procesa« v upravljanju, saj nas ti spodbujajo k razmišljanju.

Michèle Jolé, Sociologist, Senior Lecturer
Institut d'Urbanisme de Paris, Paris
E-pošta: jole@univ-paris12.fr

Opombe

- [1] Prebivalci mest.
[2] City dwellers
[3] 455 zelenih površin oziroma 254 trgov, 154 parkov, 15 parkov in 32 sprehajališč.
[4] Pripravljamo raziskovalni projekt, ki ga bo financiralo mesto Pariz. Projekt, z naslovom »Javnost – med opazovanjem in delovanjem«, bo obravnaval različne projekte iz zadnjih nekaj let, vseboval pa bo tudi študijo primera, ki bo primerjala dva parka, in sicer Les Jardins d'Eole v Parizu in Morningside Park v New Yorku.
[5] Te metode so kartiranje vedenj, transektni zajem podatkov, pogovori z uporabniki in s strokovnjaki, uradne/neuradne razprave, opažanja sodelujočih, zgodovinski dokumenti in ciljne skupine.
[6] V francoščini uporabljamo posebna termina za poimenovanje delitve dela med oblikovalce in načrtovalce (*maîtrise d'oeuvre*) na eni strani ter odločevalce in operaterje na drugi (*maîtrise d'ouvrage*).

Viri in literatura

- Blais, J.-P. (2002) *Réflexions autour de la notion de maîtrise d'usage*, v: Michèle Jolé (ur.) *Espaces publics et cultures urbaines*. Lyon, Certu.
Hatchuel, A. (2006), *Du débat public à la conception collective: qu'est-ce qu'une expertise démocratique?*, v: Evette, T., in Terrin, J. J. (ur.) *Projets Urbains. Expertises, concertation et conception*. Cahiers RAMAU 4, Editions de la Villette.
Hayot, A. (2000) *En finir avec le fonctionnalisme: les sciences sociales, l'architecture et la ville* v: Hayot, A., in Sauvage, A. (ur.) *Le Projet Urbain, enjeux, expérimentations et professions*. Paris, Editions de la Villette.
Jolé, M., Tonnelat, S. (2004) *Observer le Parc floral de Paris, usagers et agents*. Recommandations. Paris, DPJEV.
Jolé, M. (2005) *Surveiller et veiller sur le jardin*. *Urbanisme*, 343, pp. 44–46.
Joseph, I. (2007) *L'athlète moral et l'enquêteur modeste*. Paris, Economica.
Kornblum, W., Hayes, C., in Allen, R. (2001) *Public use of urban parks: Methods manual for park managers and community leaders*, Washington DC, The Urban Institute.
Low, S. et al. (2002) *Rapid ethnographic assesment in urban park: a case study of independence national historical park*. *Human Organization*, 61(1), pp. 80–93.
Low, S., Taplin, D., in Scheld, S. (2005) *Rethinking urban parks, Public space and cultural diversity*. Texas, Texas University Press.
Paris, J.-L. (2006) *Expertise, débat public et concertation: l'exemple de la L2 Nord à Marseille*, v: Evette, T. in Terrin, J. J. (ur.) *Projets urbains. Expertises, concertation et conception*. Cahiers RAMAU n° 4, Edition de la Villette.
PPS (2000) *Public Parks, Private partners*. New York, Urban Parks Institute.
Whyte, W. H. (1980) *The social life of small urban places*. Washington DC, D.C. Conservation Foundation.